

УДК 343.14

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.4.18>

ПРЕЗУМПЦІЯ НЕВИНУВАТОСТІ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОВЕДЕНОСТІ ВИНИ ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Марченко А.Р.,
магістр права юридичного факультету
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
ORCID: 0009-0002-3818-4450
e-mail: marchenko.andrii@chnu.edu.ua

Марченко А.Р. Презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини під час кримінального провадження.

Презумпція невинуватості є важливим бастионом проти судових помилок та зловживань владою. Вона гарантує, що особи не будуть покарані без ґрунтовних і юридично встановлених доказів їхньої вини. Це також гарантує неупередженість судової системи, уникаючи упередженого визначення результату судового розгляду. На практиці презумпція невинуватості передбачає, що сторона обвинувачення повинна довести свою вину, що обвинувачений не зобов'язаний доводити свою невинуватість, а будь-які сумніви повинні бути на користь обвинуваченого.

Презумпція невинуватості є одним з основоположних принципів нашої судової системи. Вона врівноважує необхідність покарання за правопорушення з необхідністю захисту прав особистості. Судова практика встановила ряд вимог, щоб не спотворити презумпцію невинуватості. Серед них – необхідність наявності достатніх та обґрунтованих викривальних доказів, а також дотримання основоположних прав обвинуваченого під час кримінального процесу. Проаналізовано національну судову практику, яке визначає стадії кримінального процесу та основні положення презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини. Суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінивши кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів з точки зору достатності та взаємозв'язку, виходячи із положень презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини, зокрема, в силу ст. 62 Конституції України та ст. 17 КПК України, положення ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, за якою кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку.

Ключові слова: права людини, кримінальне провадження, презумпція невинуватості, доведення вини, суддівський розсуд.

Marchenko A.R. Presumption of innocence and ensuring proof of guilt in criminal proceedings.

The presumption of innocence is an important bastion against miscarriages of justice and abuse of power. It guarantees that individuals will not be punished without solid and legally established evidence of their guilt. It also guarantees the impartiality of the judicial system, avoiding biased determination of the outcome of a trial. In practice, the presumption of innocence means that the prosecution has the burden of proof, the accused is not obliged to prove his or her innocence, and any doubts should be in favour of the accused.

The presumption of innocence is one of the fundamental principles of our judicial system. It balances the need to punish offences with the need to protect individual rights. Case law has established a number of requirements to ensure that the presumption of innocence is not distorted. These include the need to have sufficient and substantiated incriminating evidence, as well as to respect the fundamental rights of the accused during criminal proceedings. The author analyses the national case law which defines the stages of criminal proceedings and the main provisions of the presumption of innocence and ensuring proof of guilt. The court of its own internal conviction, based on a comprehensive, full and impartial

examination of all the circumstances of criminal proceedings, guided by law, evaluates each evidence in terms of relevance, admissibility, reliability, and the totality of the evidence collected in terms of sufficiency and interconnection, based on the provisions of the presumption of innocence and ensuring proof of guilt, in particular, by virtue of Art. 62 of the Constitution of Ukraine and Article 17 of the CPC of Ukraine, the provisions of Article 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, according to which everyone charged with a criminal offence is presumed innocent until proven guilty according to law.

Key words: human rights, criminal proceedings, presumption of innocence, proof of guilt, judicial discretion.

Постановка проблеми. Презумпція невинуватості забезпечується шляхом поділу влади в державі і регулюється щодо права на мовчання, безсторонності суду тощо. В принципі, таке створення закону пов'язане з тягарем доказування. Таким чином, судові органи повинні доводити на підставі законно наданих доказів вину підозрюваного або підсудного, навіть якщо він може скористатися правом на мовчання. Однак цей принцип не є несумісним з укладенням угоди про визнання винуватості або зі скороченим судовим порядком у разі визнання обвинувачення. Іншим аспектом, який широко обговорювався в доктрині, було питання про те, чи вплине вжиття запобіжного заходу проти підозрюваного або обвинуваченого на принцип презумпції невинуватості. Цей аспект викликав дискусії у великій кількості авторів, їхні висновки полягають у тому, що вжиття запобіжного заходу не порушує цей принцип. Те ж саме можна сказати і про доказовий порядок здійснення технічного нагляду.

Мета дослідження є комплексне дослідження правової природи презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини під час кримінального провадження.

Стан опрацювання проблематики. Проблематикою питань, що стосуються окремих аспектів застосування засади презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини, займалися такі відомі науковці, як: О. Ванжула, О. Галаган, О. Осауленко, В. Маляренко, Г. Мамка, В. Топчій, Ю. Стеценко, Т. Фулей та інші.

Презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини є однією з фундаментальних засад кримінального провадження та основною гарантією права на справедливий судовий розгляд, що є керівним аспектом становлення та удосконаленню демократичної системи держави. Безперечно, нормативне закріплення цієї засади на національному та міжнародному рівнях та поліпшення механізму її реалізації на всіх стадіях має велике значення у кримінальному провадженні. Проте в даний момент механізм забезпечення реалізації принципу презумпції невинуватості потребує подальшого вдосконалення [3].

Конституційний принцип презумпції невинуватості є багатоаспектним, діє на всіх стадіях кримінального провадження та навіть після його завершення, адже сутність цього принципу полягає в тому, що презумпція стосовно непричетності особи до вчинення кримінального правопорушення має універсальний характер, поширюється на всі сфери суспільного життя особи та діє доти, доки її не спростовано належним чином, тобто, за приписами статті 62 Конституції України, у законному порядку й обвинувальним вироком суду [5]. У розумінні зазначених конституційних приписів метою принципу презумпції невинуватості є захист особи, стосовно якої здійснюється/здійснювалось кримінальне провадження, від будь-яких виявлених у зв'язку із цим форм осуду від публічної влади, унаслідок чого піддано сумніву непричетність такої особи до вчинення кримінального правопорушення, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. За частиною першою статті 62 Конституції України лише обвинувальний вирок суду є тим судовим актом, у якому повинна бути встановлена винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, тому інші акти публічної влади не можуть містити жодних позицій щодо винуватості особи, навіть у вигляді припущень стосовно такої винуватості.

Конституційний Суд України, характеризуючи конституційний принцип презумпції невинуватості як універсальну гіпотезу стосовно непричетності особи до вчинення кримінального правопорушення, поділяє позиції Конституційного Суду Литовської Республіки щодо розуміння вказаного принципу, за якими „принцип презумпції невинуватості <...> це основоположний принцип чинення правосуддя у кримінальному судочинстві, одна з найважливіших гарантій чинення правосуддя в демократичній державі, підпорядкованій правовладдю, важлива гарантія прав і свобод людини <...> презумпцію невинуватості не можна тлумачити суто лінгвістично, тобто як таку,

що стосується виключно чинення правосуддя у кримінальному провадженні; презумпція невинуватості, визначена в контексті інших приписів Конституції, має ширший зміст, тому її не можна пов'язувати лише з кримінально-правовими відносинами; особливо важливо, щоб державні органи та їх посадові особи дотримувалися презумпції невинуватості, щоб останні утримувалися від поводження з особою як зі злочинцем доки особу не буде визнано винною у вчиненні злочину рішенням суду, що набрало законної сили, та відповідно до процедури, встановленої законом“ (абзаци другий, третій підпункту 2.3 пункту 2 розділу II мотивувальної частини Постанови від 27 червня 2016 року № КТ19-№ 10/2016).

Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку (ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод).

Статтею 62 Конституції України гарантовано, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину. Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь.

Зазначені права і свободи мають своє відображення у загальних засадах кримінального провадження, а саме у презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини, яка відповідно до ст. 17 ч. 1 КПК України полягає у тому, що особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у порядку, передбаченому цим Кодексом, і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення і має бути виправданим, якщо сторона обвинувачення не доведе вину винуватості особи поза розумним сумнівом. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на користь такої особи [1].

Європейський суд з прав людини неодноразово наголошував, що суди при оцінці доказів керуються критерієм доведення «поза розумним сумнівом». Таке доведення може впливати із сукупності ознак чи неспростовних презумпцій, достатньо вагомих, чітких і узгоджених між собою (рішення у справах «Ірландія проти Сполученого Королівства», «Яременко проти України», «Нечипорук і Йонкало проти України», «Кобець проти України»).

Розумний сумнів це такий непереборний сумнів, який залишається у слідчого, прокурора, слідчого судді, суду щодо винуватості обвинуваченого чи підсудного після всебічного, повного і об'єктивного дослідження обставин справи. Наявність розумного сумніву щодо обґрунтованості обвинувачення не дозволяє будь-якій неупередженій людині, яка міркує з належним розумом і сумлінням, визнати обвинуваченого винним.

Стандарт доведення поза розумним сумнівом означає, що сукупність обставин справи, встановлена під час судового розгляду, виключає будь-яке інше розумне пояснення події, яка є предметом судового розгляду, крім того, що інкримінований злочин був вчинений і обвинувачений є винним у вчиненні цього злочину.

Виконуючи, свій професійний обов'язок, передбачений ст. 92 КПК України, обвинувачення має довести перед судом за допомогою належних, допустимих та достовірних доказів, що існує єдина версія, якою розумна і безстороння людина може пояснити факти, встановлені в суді, а саме винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, щодо якого їй пред'явлено обвинувачення.

Так, у справі «Бербера, Мессеґе і Хабардо проти Іспанії» від 06.12.1998 р. (п. 146) Європейський Суд з прав людини встановив, що принцип презумпції невинуватості вимагає, серед іншого, щоб, виконуючи свої обов'язки, судді не розпочинали розгляд справи з упередженої думки, що підсудний вчинив злочин, який йому ставиться в вину; обов'язок доказування лежить на обвинуваченні, і будь-який сумнів має тлумачитися на користь підсудного.

Наявність чи відсутність ознак допустимості доказів визначає можливість використання фактичних даних саме як доказів у межах відповідного кримінального провадження. Насамперед ознакою доказів є визначене законом процесуальне джерело доказів (показання, речові докази, документи, висновки експертів). Крім того, доказ має бути зібраний, зафіксований і поданий уповноваженою особою. І, безперечно, ознакою доказів є дотримання процесуальної форми збирання та фіксації фактичних даних [2].

ЄСПЛ у своїх рішеннях неодноразово наголошував на тому, що в своїй прецедентній практиці під час оцінки доказів він керується критерієм доведення винуватості поза розумним сумнівом (рішення «Авсар проти Туреччини» (*Avsar v. Turkey*)), яке має впливати із сукупності ознак чи неспростовних презумпцій, достатньо вагомих, чітких та узгоджених між собою.

Важливою гарантією дотримання прав підозрюваного та обвинуваченого у кримінальному процесі та обов'язковою складовою справедливого судового розгляду є презумпція невинуватості. Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду; ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину; обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях; усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь (частини перша, друга, третя статті 62 Конституції України) [1-р/2019]. Конституційний Суд України зауважує, що елементом принципу презумпції невинуватості є принцип *in dubio pro reo*, згідно з яким при оцінюванні доказів усі сумніви щодо вини особи тлумачаться на користь її невинуватості. Презумпція невинуватості особи передбачає, що обов'язок доведення вини особи покладається на державу.

У вирокі Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області зазначено, що дослідивши надані стороною обвинувачення докази, допитавши свідка обвинувачення, керуючись ст. 129 Конституції України, ст.ст. 17, 22, 23 КПК України щодо презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини поза розумним сумнівом, змагальності сторін та свободи в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості, забезпечуючи відповідно до вимог ст. 321 КПК України здійснення учасниками кримінального провадження їхніх процесуальних прав і виконання ними обов'язків, спрямувавши судовий розгляд на забезпечення з'ясування всіх обставин кримінального провадження, надавши сторонам кримінального провадження можливість подання ними суду доказів, самостійного обстоювання стороною обвинувачення та стороною захисту їхніх правових позицій, провівши судовий розгляд у відповідності до вимог ст. 337 КПК України лише стосовно особи, якій висунуте обвинувачення, і лише в межах висунутого обвинувачення відповідно до обвинувального акту, суд прийшов до висновку, що стороною обвинувачення не доведено, що кримінальне правопорушення [2]. Сумнівний характер вчинення ОСОБА_3 інкримінованого йому суспільно небезпечного діяння не узгоджується із стандартом доказування «поза розумним сумнівом», який також знайшов свій вияв і в практиці Європейського суду з прав людини, зокрема рішенні від 21.07.2011 року у справі «Коробов проти України», в якому зазначалось, що суд при оцінці доказів, як правило, застосовує критерій доведення «поза розумним сумнівом», проте, така доведеність може впливати зі співіснування достатньо переконливих, чітких і узгоджених між собою висновків чи схожих неоспорюваних презумпцій факту.

Відповідно до роз'яснень Постанови Пленуму ВСУ «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 01.11.1996 (п. 18, 19), при розгляді кримінальних справ має суворо додержуватись закріплений у ч. 1 ст. 62 Конституції України принцип презумпції невинуватості, згідно з яким особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили. При цьому неприпустимо покладати на обвинуваченого (підсудного) доведення своєї невинуватості. Згідно з ч. 3 зазначеної статті, усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на користь останнього. Визнання особи винуватою у вчиненні злочину може мати місце лише за умови доведеності її вини. При цьому слід мати на увазі, що згідно зі ст. http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/an_194/ed_2019_09_03/pravo1/Z960254K.html?pravo=1 - 19462 Конституції України обвинувачення не може ґрунтуватись на припущеннях, а також на доказах, одержаних незаконним шляхом.

Європейський суд з прав людини неодноразово нагадував, що положення підпункту «а» пункту 3 статті 6 Конвенції необхідно аналізувати у світлі більш загальної норми про право на справедливий судовий розгляд, гарантоване пунктом 1 цієї статті.

Пункт 2 статті 6 Конвенції проголошує право на презумпцію невинуватості. В основі цього права лежить принцип, згідно з яким особа, яку обвинувачують у вчиненні кримінального правопорушення, має право на виправдувальний вирок у разі нестачі доказів проти неї і тягар подання достатніх доказів для доведення вини покладається на сторону обвинувачення. Недопустимість порушення таких принципів Європейський суд з прав людини засвідчив у справі «Тельфнер про-

ти Австрії» від 20 березня 2001 року та «Джон Мюррей проти Сполученого Королівства» від 08 лютого 1996 року.

Справа Коффіна в 1895 році породила рішення Верховного суду Сполучених Штатів, яке встановило принцип презумпції невинуватості як основоположний і з того часу є прецедентом. Суд прокоментував вирок так: «Принцип презумпції невинуватості на користь обвинуваченого є незаперечним, аксіоматичним і елементарним законом, а його застосування є основою для застосування нашого кримінального законодавства [...] Отже, ми робимо висновок, що презумпція невинуватості є дійсною на користь обвинуваченого, що вона визнається законом і що слід зберігати те, що становить «розумний сумнів». [...]».

Через цей принцип американські суди дуже мало використовують попереднє ув'язнення, на відміну від деяких європейських країн. Однак у Сполучених Штатах прокурори розслідують виключно для обвинувачення, а захисники – для захисту. Суди винесли рішення на користь найбільш переконливої позиції. Ця процедура називається «змагальною».

Нарешті, можливість «визнати себе винним», тобто добровільно припинити презумпцію невинуватості, є правом, дуже специфічним для американської системи, яке не має багато еквівалентів у Європі. В обмін на визнання обвинуваченого вона дозволяє зняти певну кількість звинувачень, винести менший вирок і уникнути публічного судового розгляду. Ці активи означають, що переважна більшість американських справ закінчуються саме так.

Висновки. Презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини є одними з основоположних принципів кримінального судочинства та основними гарантіями права на справедливий судовий розгляд. Незважаючи на законодавче закріплення принципів права на захист та презумпції невинуватості у чинному законодавстві України, відсутнє чітке уявлення про дію та застосування цих принципів у соціальному регулюванні, в тому числі у кримінальних процесуальних відносинах. Зокрема, під час досудового розслідування, з моменту здійснення кримінального провадження, йдеться про їх суть, значення, дію та застосування, ефективності шляхом надання детальних положень щодо права на захист та принципу презумпції невинуватості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вирок Онуфріївського районного суду Кіровоградської області від 7 травня 2024 року. Справа № 399/529/20 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118848210>.
2. Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 9 вересня 2024 року. Справа № 308/3607/18 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121467071>.
3. Кошель В.В., Павлов Р.В. Сучасні аспекти презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини як засади кримінального провадження. *«Молодий вчений»*, № 11 (63), 2018 р. С. 114–117.
4. Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368-2 Кримінального кодексу України від 26 лютого 2019 року № 1-р/2019.
5. Рішення Конституційного Суду України від 8 червня 2022 року № 3-р(II)/2022 у справі за конституційною скаргою Кротюка Олександра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 частини першої статті 284 Кримінального процесуального кодексу України (справа щодо презумпції невинуватості).